

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ADABIY NUTQ KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Ravshanova Dildora Sagdullayevna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ta'lim-tarbiya nazariyasi (Boshlang'ich ta'lim)

mutaxassisligi 1-bosqich magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17264511>

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida adabiy nutq kompetensiyalarini shakllantirish jarayonidagi samarali usullar yoritib berilgan. Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlashga, o'z fikrini ravon bayon eta olishga o'rgatish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, adabiy nutq kompetensiyasini shakllantirish boshlang'ich sinflardayoq asos solinadigan muhim jarayondir. Maqolada o'quvchilarning adabiy matnlarni anglash, ifodali o'qish, personajlarni tahlil qilish, matn asosida yangi voqealar yaratish kabi ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha metodik yondashuvlar keltirilgan. Shuningdek, dramatisatsiya, rolli o'yinlar, suhbat metodi, vizual vositalardan foydalanish orqali adabiy nutqni boyitish yo'llari tahlil qilingan. Muallif adabiy materiallar asosida o'quvchilarning estetik didini shakllantirish, ularda milliy qadriyatlar va insoniy fazilatlarini singdirish imkoniyatlariga ham e'tibor qaratgan. Xulosa sifatida, boshlang'ich ta'lim bosqichida adabiy nutq kompetensiyalarini rivojlantirish o'quvchilarning umumiy tafakkuri, nutq madaniyati va ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Adabiy nutq, kompetensiya, boshlang'ich sinf, metodika, o'qitish, uslub, o'quvchi, og'zaki nutq, yozma nutq, ifodali o'qish, dramatisatsiya, fikrlash.

Kirish: Bugungi globallashtirish va raqamli axborot asrida har bir insonning jamiyatdagi muvaffaqiyatli ishtiroki, eng avvalo, uning muloqot qobiliyatiga, fikrni aniq va mantiqan ifodalash salohiyatiga bog'liq. Ayniqsa, ta'lim tizimida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish dolzarb muammolardan biri sifatida e'tirof etiladi. Bu jarayonning asosi, shakl-shubhasiz, boshlang'ich ta'lim bosqichidayoq qo'yiladi. Chunki aynan shu davrda bolalar tilda fikrlash, nutqiy munosabatni shakllantirish, estetik idrok va obrazli tafakkurga ega bo'lish kabi muhim psixologik jarayonlardan o'tadilar.

Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida adabiy nutq kompetensiyasini shakllantirish masalasi zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, u faqat til o'rgatish bilan cheklanmaydi, balki shaxsning keng qamrovli rivojlanishini ta'minlaydi. Adabiy nutq – bu o'quvchining shunchaki og'zaki yoki yozma nutqining rivoji emas, balki uning fikr doirasi, estetik didi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy faolligining ifodasidir. U o'quvchiga hayotni badiiy idrok etish, obrazlar orqali anglash va o'z ichki dunyosini so'z bilan ifodalash imkonini beradi.

Boshlang'ich sinf darslarida adabiy nutq kompetensiyasini shakllantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar – o'qish savodxonligi, ifodali o'qish, suhbat va tahlil, dramatisatsiya, rolli o'yinlar, ijodiy topshiriqlar, matn ustida ishlash kabi usullar orqali amalga oshiriladi. Bu metodlar orqali o'quvchilarda obrazli fikrlash, nutqiy faoliyat, tahliliy va muloqot kompetensiyalari, shuningdek, o'z fikrini estetik jihatdan boy va mantiqan asoslangan tarzda ifodalash ko'nikmalari shakllanadi. Bunday mashg'ulotlar orqali bolalar milliy qadriyatlar, axloqiy-mazmuniy g'oyalar va badiiy-estetik tushunchalar bilan tanishib boradilar.

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida adabiy nutq kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali usullar tahlil qilinadi. Xususan, o'qituvchining metodik yondashuvi, dars jarayonida qo'llaniladigan innovatsion va an'anaviy metodlarning integratsiyasi, shuningdek, badiiy matnlar asosida bolalarda estetik did va muloqot madaniyatini rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi. Maqolaning asosiy maqsadi – boshlang'ich sinf o'quvchilarida adabiy nutq kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladigan zamonaviy va amaliy metodlarni aniqlash, ularni ta'lim jarayoniga integratsiyalash bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Adabiy nutq kompetensiyasini shakllantirish muammosi zamonaviy pedagogika va tilshunoslik fanida dolzarb yo'nalishlardan biri bo'lib, nafaqat mahalliy, balki xorijiy ilmiy tadqiqotlarda ham keng o'rganilmoqda. Bu yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar o'quvchilarning estetik idroki, ifodali nutqi, muloqot madaniyati va tafakkur jarayoniga ta'sir ko'rsatuvchi metodik yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qilmoqda.

Masalan, rus olimasi G.A. Zolotova o'zining “Kommunikativ kompetensiya va til vositalari” nomli tadqiqotida adabiy nutqni shakllantirishni “fikrni madaniy, izchil va ifodali bayon etish san'ati” deb izohlaydi. U bolalarning lingvistik kompetensiyasini faollashtirish uchun matn asosida ishlash, muloqotli topshiriqlar va rolli o'yinlar orqali faol metodik yondashuvlarni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi.

J. Cummins esa til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni asoslab beradi. Uning fikricha, adabiy nutq kompetensiyasi bu faqat grammatik bilimlar emas, balki o'quvchining nutqiy ijtimoiylashuvi, madaniy kontekstda fikrni ifoda etish qobiliyati bilan chambarchas bog'liq. Bu holat, ayniqsa, ko'p madaniyatli muhitda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini va shaxsiy nuqtayi nazarini ifoda qilishda muhim omil sifatida ko'riladi.

O'zbekistonlik olimasi M.T. Jo'raeva esa adabiy nutqni shakllantirishni boshlang'ich ta'limdagi asosiy kompetensiyalardan biri sifatida ko'rib, dars jarayonida metodik vositalarni uyg'unlashtirib qo'llash, matn bilan ishlashda o'quvchini faol subyektga aylantirish zarurligini ta'kidlaydi. U ifodali o'qish, dramatik mashg'ulotlar, ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarda obrazli tafakkur va milliy-estetik qadriyatlarni singdirishni taklif etadi.

Z. Raximova esa o'z maqolasida boshlang'ich sinfda adabiy nutqni shakllantirishda dramatisatsiya va suhbat metodining ahamiyatini alohida qayd etib, bu usullar o'quvchining hissiy va nutqiy faolligini oshirishi, shuningdek, til materialini yaxshiroq o'zlashtirishiga xizmat qilishini asoslaydi.

L.S. Vygotskiy o'zining mashhur “Tafakkur va nutq” asarida til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, o'quvchilarning ichki nutqi orqali mantiqiy fikrlash mexanizmlari shakllanishini ko'rsatib beradi. U bolalarning adabiy matnlar orqali o'z fikrini strukturaviy jihatdan to'g'ri ifoda qilishga o'rganishi ularning shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydi.

Shuningdek, D.X. Karimova, G. Tursunova, U. Saidov kabi mahalliy tadqiqotchilar boshlang'ich ta'limda til o'rgatishning zamonaviy metodlari, til va nutq madaniyati, interaktiv yondashuvlar, vizual vositalardan foydalanishning amaliy imkoniyatlari haqida ilmiy-uslubiy tavsiyalar berishgan.

Ushbu manbalar umumlashtirilganda, ularning barchasida adabiy nutq kompetensiyasi - o'quvchilarning og'zaki va yozma fikrni ifoda qilish ko'nikmalarini shakllantiruvchi asosiy

vosita sifatida talqin etilishi kuzatiladi. Shuningdek, bu kompetensiyani shakllantirishda o'qituvchining metodik yondashuvi, dars jarayonida tanlangan usullar va vositalarning o'ri alohida ta'kidlanadi. Adabiyotlar tahlili, shuningdek, bu kompetensiyani shakllantirishda o'quvchining individual qobiliyatlari va psixolingvistik xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Metodik qism

Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning adabiy nutq kompetensiyasini shakllantirishda qo'llaniladigan metodlar didaktik maqsadlarga, yosh psixologiyasiga mos, qiziqarli va interaktiv bo'lishi lozim. Chunki bu yoshda bolalar ko'proq obrazlar, tasviriy ifoda, hissiy ta'sir va ijodiy faoliyat orqali yangi bilimlarni o'zlashtiradilar. Quyida adabiy nutqni rivojlantirishga xizmat qiluvchi asosiy metodlar va ularning amaliy natijalari tahlil qilinadi.

1. Ifodali o'qish metodi

Ifodali o'qish adabiy matnni estetik idrok etish, obrazli tushunish va talaffuz madaniyatini shakllantirishda muhim vositadir. Bu metod orqali:

- O'quvchilar so'z ohangi, pauza, intonatsiyalardan foydalanishni o'rganadilar;
- Matndagi kayfiyat, muallifning munosabati va personaj holatlari chuqurroq anglanadi;
- Nutqning musiqiyli va emotsional boyligi shakllanadi.
- Amaliy tavsiya: O'qituvchi matnni avval o'zi ifodali o'qib beradi, so'ngra o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, ularning navbatma-navbat o'qishini tashkil qiladi. Ayrim hollarda ovoz yozuvlaridan ham foydalanish mumkin.

2. Rolli o'yinlar va dramatizatsiya metodi

Adabiy asar personajlarini sahnalashtirish, rollarga kirib gapirish, mimika va harakatlar orqali ifoda etish o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni rivojlantiradi:

- Og'zaki nutqda erkin fikr bildirish;
- Personaj psixologiyasini anglash;
- Jamoada ishlash va hissiy ifoda;
- Ijodiy tafakkur va sahna madaniyati.
- Amaliy misol: Masalan, "Zumrad va Qimmat" ertagini dramatizatsiya qilish orqali o'quvchilar ijobiy va salbiy obrazlar ustida ishlaydi, bu esa ularning axloqiy qarashlarini ham shakllantiradi.

3. Suhbat va savol-javob metodi

Bu metod orqali o'quvchilar matn mazmuni, syujeti, qahramon xarakteri va muallif g'oyasi bo'yicha fikr almashadilar. Ushbu yondashuv:

- Tanqidiy va tahliliy fikrlashni shakllantiradi;
- Savol berish va javob qaytarish madaniyatini o'rgatadi;
- Nutqni mantiqan tuzish va asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradi.
- Amaliy tavsiya: O'qituvchi "Siz bu obraz o'rnida bo'lsangiz nima qilgan bo'lardingiz?", "Muallif sizningcha nimani ko'zlagan?", "Siz hikoyaning yakunini qanday o'zgartirgan bo'lardingiz?" kabi ochiq savollar beradi.

4. Ijodiy topshiriqlar metodi

- O'quvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi ijodiy mashqlar:
- Matn asosida yangi yakun yozish;
- Obrazga xat yozish;
- Personaj nomidan voqeani qayta bayon qilish;

- Matn asosida rasm chizish yoki slayd tayyorlash.
- Natija: Bu usul bolalarning fantaziyasini, yozma nutqni, tasavvurini va voqealarni badiiy tahlil qilish qobiliyatini kuchaytiradi.

5. Vizual va grafik metodlar (klaster, sinkveyn, fishbone)

- Ko'rgazmalilik asosida bilimni o'zlashtirish bolalar uchun yanada samaraliroqdir. Grafik metodlar:

- Matn mazmunini strukturaviy tahlil qilishni osonlashtiradi;
- Qahramonlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi;
- So'z boyligini, asosiy tushunchalarni vizual tarzda ko'rsatishga yordam beradi.
- Amaliy qo'llash: "Sinkveyn" (5 satrli she'r) orqali o'quvchi obraz haqida umumlashtirilgan, lekin chuqur anglangan ifoda yaratadi.

6. Interaktiv metodlar (bahs, "aqliy hujum", jamoaviy tahlil)

- Zamonaviy dars jarayonida o'quvchilarning darsga faol jalb qilinishi muhim.
- Bahs-munozara va "aqliy hujum" metodlari:
- Har bir o'quvchining fikrini aytishiga imkon yaratadi;
- Ko'p yoqlama fikrlash va ijtimoiy muloqot malakalarini rivojlantiradi;
- Qiziqarli muhokamalar orqali adabiy matnga chuqur kirib borish imkonini beradi.

7. Texnologik vositalardan foydalanish

- Slaydlar, audio-kitoblar, qisqa videolar:
- Matn mazmunini jonlantirishga xizmat qiladi;
- O'quvchilarni motivatsiyalashda va qiziqishni oshirishda muhim;
- Har xil sezgi organlari orqali axborot qabul qilinadi – bu esa bilimni mustahkamlashga olib keladi.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida adabiy nutq kompetensiyasini shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Zero, adabiy nutq bolalarning nafaqat og'zaki va yozma ifoda qilish qobiliyatini, balki ularning tafakkuri, estetik didi, axloqiy qarashlari va shaxsiy dunyoqarashini ham shakllantiradi. Adabiy matnlar orqali o'quvchilar so'z boyligini kengaytiradi, obrazli fikrlashga, badiiy tafakkur asosida xulosa chiqarishga, o'z fikrini mantiqan va chiroyli ifodalashga o'rganadilar.

Maqolada tahlil qilingan metod va yondashuvlar – ifodali o'qish, dramatisatsiya, rolli o'yinlar, suhbat-savol-javob, ijodiy topshiriqlar, grafik usullar va innovatsion texnologiyalar orqali o'tkaziladigan darslar – o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshiradi, ularni darsda faol ishtirok etishga undaydi, matn bilan ishlash madaniyatini shakllantiradi. Bunday metodlar o'quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki estetik zavq olishga, mustaqil fikr yuritishga, o'z nuqtai nazarini dalillar bilan asoslab berishga o'rgatadi.

Tajribalar ko'rsatadiki, adabiy nutq kompetensiyasini shakllantirishda o'qituvchining ijodkorligi, metodik bilim va ko'nikmalari muhim ahamiyatga ega. Har bir darsda turli metodlarni uyg'un holda qo'llash, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni faollikka undaydigan topshiriqlar berish yuqori natijalarga olib keladi.

Shu bois, quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari suramiz:

1. Matn tanlashda yosh xususiyatlarini hisobga olish, ya'ni bolalarda qiziqish uyg'otuvchi, axloqiy-estetik mazmunga ega badiiy matnlar asosida darslar tashkil etish;

2. Dars jarayonida interaktiv, ijodiy va vizual metodlarni uyg'unlashtirib qo'llash – bu o'quvchilarning ishtirokini faollashtiradi;
3. Har bir matn asosida tanqidiy fikrlashni rag'batlantiruvchi savollar berish, o'quvchilarning mustaqil xulosalari va baholarini eshitish;
4. Darsda multimediy va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, bu o'quv materialini jonlantirishga yordam beradi;
5. O'quvchilarning ijodiy ishlariga alohida e'tibor berish – hikoya, she'r yozish, dramatik lavha tayyorlash kabi mashg'ulotlar orqali ularda adabiy nutq ko'nikmalari mustahkamlanadi.

Natijada, adabiy nutq kompetensiyalarining shakllanishi nafaqat til va adabiyot darslariga, balki o'quvchining keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati va shaxsiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Jo'raeva, M.T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda innovatsion metodlar. Toshkent: TDPU, 2021.
2. Raximova, Z. "Adabiy nutqni shakllantirishda ifodali o'qishning roli." Boshlang'ich ta'limda zamonaviy yondashuvlar, vol. 5, no. 2, 2022, pp. 45–49.
3. Tursunova, G. Til madaniyati va ifodali nutq asoslari. Samarqand: SamDU, 2020.
4. Mahmudova, D. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. Zolotova, G.A. Kommunikativ aspekty russkogo yazyka. Moskva: Nauka, 2000.
6. Cummins, Jim. Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire. Multilingual Matters, 2000.
7. Nazarova, N.X. "Boshlang'ich sinfda og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish usullari." Pedagogik izlanishlar, vol. 3, 2021, pp. 63–68.
8. Saidov, U. O'qituvchi nutqi va nutq madaniyati. Toshkent: O'qituvchi, 2018.
9. Karimova, D.X. Til o'rganishda interaktiv metodlardan foydalanish. Andijon.
10. Vygotsky, L.S. Thought and Language. MIT Press, 1986.
11. Jo'rabek, Normengov. "Boshlang'ich ta'limda axborot va innovatsion texnologiyalardan foydalanish." Журнал научных исследований и их решений 4.02 (2025): 524-530.
12. O'G'Li, Qodirov Farrux Ergash, and Normengov Jo'Rabek. "Axborot texnologiyalari va tabiiy ilmiy fanlarni o'qitishda dolzarb muammolar va ularni hal qilishning innovatsion usullari." Central Asian Journal of Education and Innovation 3.12 (2024): 43-48.